

El govern intern dels gremis catalans (segles XVI-XVIII): cap a una anàlisi institucional de les pràctiques deliberatives

Jan Figueras i Gibert
Universitat de Barcelona

Introducció

L'estudi dels gremis europeus durant el període modern ha estat tradicionalment emmarcat en una perspectiva estrictament econòmica. La concepció liberal de les estructures gremials, arrelada en l'economia clàssica i la fisiocràcia (Black, 153-165), n'ha proposat un estudi marcat per la separació de l'espai gremial respecte del tot comunitari, sovint en contraposició amb les transformacions econòmiques de la contemporaneïtat. Fruit d'aquestes perspectives, s'han entès els gremis com a organitzacions oligàrquiques, els interessos de les quals es correspondrien als d'una elit tancada.¹ Lluny de concebre'n un rol múltiple, la historiografia tradicional i les seves continuïtats han consolidat uns tòpics sobre les estructures gremials europees dels que encara som deutors.

Tanmateix, la renovació interpretativa dels estudis gremials de l'inici d'aquest segle, l'anomenat *retorn gremial*, ha marcat una historiografia caracteritzada per l'estudi dels gremis en clau de complexitat.² Juntament amb la constatació que molts gremis foren més oberts del que s'havia afirmat, s'ha aprofundit en d'altres qüestions, entre les quals la seva naturalesa institucional i la seva inserció en el complex entramat de poders de les societats de l'Antic Règim (Prak, 74-106). El tractament institucional dels gremis, més enllà del seu paper econòmic, pot obrir la porta a l'anàlisi de variables tradicionalment menystingudes. Entre aquestes, l'encaix del sistema gremial respecte dels poders públics, però també el govern intern i les pràctiques deliberatives de cada gremi. Aquest darrer aspecte encara ha estat més menystingut, i disposa de comptades aproximacions globals (Blunden, 43-59).

El present text té per objectiu aproximar aquesta darrera temàtica a partir del cas català, tot emprant per perspectiva les propostes de l'economia política de John R. Commons: per l'autor, l'anàlisi institucional de l'economia ha de partir d'una concepció plural de les institucions econòmiques, que en la mesura que són actives poden definir-se com a *going concerns* (Commons, 69; Hupfel, 13). Una xarxa de poders molt complexa pot marcar l'organització del treball, amb capes que se sobreposen i interactuen entre si: des de poders més formalitzats, com els públics – "l'estat", el poder reial, el municipi– fins a àmbits locals, com les parròquies, la justícia local o un gremi, o poders menys concrets però igualment influents, com la família. L'estudi del govern intern d'un gremi i de les seves pràctiques deliberatives no es pot deslligar d'aquesta pluralitat de poders, en tant que condicionant del seu esdevenir; una anàlisi institucional seguint aquests paràmetres, doncs, es fa necessària per a treure tot el suc de la qüestió.

Per a fer-ho, la nostra aproximació prendrà una estructura tripartida: s'analitzarà, separatament, l'encaix dels gremis en el sistema institucional català anterior a la Nova

¹ Corrent representat, en els darrers anys, per l'obra de Sheilagh Ogilvie (1997, 2004, 2008, 2014, 2018, 2021).

² Terme pres de l'anglès *The Return of the Guilds*, títol del congrés organitzat a la Universitat d'Utrecht l'octubre de 2006 responsable a renovar els estudis gremials europeus. Les conclusions del mateix són sintetitzades a l'article homònim de Jan Lucassen, Tine De Moor i Jan Luiten van Zanden (2008). Per un resum de les direccions preses per aquesta renovació de la historiografia dels gremis europeus, vegeu Epstein i Prak (2008).

Planta, l'organització institucional del govern intern gremial i dels seus mecanismes deliberatius, i el funcionament dels sistemes electius gremials. Prèviament es delimitarà el marc conceptual emprat i se sintetitzarà breument la trajectòria d'aquestes qüestions en la historiografia gremial catalana. La base d'aquesta aproximació serà tant bibliogràfica com documental, principalment a partir de fons gremials diversos. Com a objectiu darrer, se cercarà esclarir les mancances existents sobre el cas català i apuntar vies obertes d'estudi sobre el govern intern dels gremis a Catalunya abans de la Nova Planta i els seus condicionants institucionals.

Poders, deliberació i gremis: conceptes i problemàtica historiogràfica

Conceptes com “govern intern gremial”, “pràctiques deliberatives” o “encaix institucional” desprenen significats aparentment fàcils d'aproximar respecte dels gremis europeus i catalans. No obstant, fruit de la mancança d'estudis, és precís que, abans del seu ús, en deixem clar el significat. D'entrada, el concepte general de “deliberació gremial” farà referència a l'acte de presa de decisions de tota mena en el si d'un gremi; és a dir, més aviat al procés o acte deliberatiu en abstracte, existent en la mesura que és portat a terme, que no als mecanismes emprats per a arribar al seu esdeveniment.

Respecte d'aquestes fórmules que permeten l'exercici de la deliberació, els conceptes més adients són “mecanismes” o “pràctiques” deliberatives. En aquest cas, referencien els canals a través dels quals els processos de deliberació gremial podien esdevenir-se. Canals diversos, que anaren des dels consells gremials als mecanismes electius utilitzats per a escollir la jerarquia de càrrecs d'una corporació. Pels seus múltiples condicionants, tant en el seu esdeveniment com en la relació del seu resultat amb la deliberació en el dia a dia d'un gremi, cal considerar l'elecció com una pràctica deliberativa. El concepte de “govern intern” actuarà com a aglutinador del conjunt de pràctiques deliberatives, però emfatitzant el caràcter institucional d'un gremi, amb un règim intern articulat per múltiples mecanismes de deliberació.

La trajectòria d'aquest marc conceptual en la historiografia gremial catalana és limitada. Com a arreu d'Europa, són comptades les obres que han tractat el govern intern dels gremis catalans, així com el seu encaix amb els poders públics. A grans trets, només tres autors han afrontat els mecanismes deliberatius dels gremis catalans als períodes medieval i modern: Pierre Bonnassie (1975 [1955]), Joan Mercader (1955; 1968, 105-110) i Pere Molas (1970, 45-69 i 133-145; 2019). Més recentment, alguns autors han tocat parcialment la relació entre gremis i poders públics a partir del cas barceloní, especialment pel que fa a la participació gremial en el govern municipal, però sense atendre les pràctiques deliberatives: James Amelang (207-209), Luis R. Corteguera (29-55 i 197-202), Jaume Riera (2017), Jaume Dantí (2017) o Eduard Juncosa (2017). Més enllà del cas barceloní, l'encaix gremial en el si de les institucions tradicionals catalanes ha estat esbossat a la gran obra de Víctor Ferro (155-157 i 167).

Tant en una com en altra qüestió, aquest bagatge bibliogràfic té límits. Pel que fa als afers deliberatius, hi ha problemes geogràfics, cronològics i de fonts. Bonnassie, Molas i Mercader han tractat gairebé en exclusiva els gremis barcelonins, i en cronologies concretes. L'edat mitjana només ha estat encarada per l'autor francès i en la seva etapa final (Bonnassie, 40-52). Amb una distància de més de dos segles, tant Mercader com Molas (1955 i 2019) han tractat la qüestió en el segle XVIII, com a molt amb algunes arrels en les darreres dècades del XVII. El govern intern dels gremis catalans entre els segles XVI i XVIII, doncs, es troba mancat d'aproximacions generals que en delimitin l'evolució, així com també d'un rerefons documental adient per al seu estudi. Si bé Molas i Bonnassie empraren documentació gremial i permeteren un enfocament més clar a la realitat pràctica de la deliberació, l'estudi de Mercader sobre l'abolició de la insaculació es nodreix de fonts legals, especialment dels decrets de Nova Planta (1955).

Pel que fa a l'encaix institucional dels gremis catalans, alguns d'aquests problemes són compartits, en especial el centralisme dels gremis barcelonins: llevat de Joan Mercader (1968) i Víctor Ferro, les corporacions del cap i casal ocupen la resta d'obres esmentades, si bé els estudis disponibles per Barcelona abasten la major part dels segles proposats i empren, en molts casos, documentació gremial i municipal. En aquest cas, el principal límit documental anàleg als presentats és a Mercader i Ferro. Tot i ser obres amb vocació de tractar el conjunt del cas català, estan basades en bibliografia barcelonina i en textos legals que reflecteixen la realitat teòrica de l'encaix institucional dels gremis a Barcelona. Per Ferro, són essencials les obres dels juristes Joan Pere Fontanella (1639 i 1645) i Joan Pau Xammar (1639, 1644, 1657, 1668); ambdues ofereixen informació molt útil, però estan construïdes referenciant principalment els gremis barcelonins. Per Mercader la font principal, també en aquest aspecte, continuen sent els textos de la Nova Planta, amb tota la problemàtica que suposa construir una realitat anterior a partir del que el règim borbònic cercà d'alterar (Mercader 1968: 105-110).

En conseqüència, certes mancances són evidents en el conjunt de la historiografia catalana sobre aquestes qüestions. No obstant, a partir d'aquest bagatge bibliogràfic i d'una mirada institucional sobre documentació gremial podem aportar indicis importants per a guiar la nostra aproximació. Vegem-ho seguidament.

L'encaix institucional del sistema gremial català

La natura institucional d'un gremi no es pot entendre sense la seva relació amb els poders públics, necessaris per a garantir la vigència legal de les seves regulacions (Prak, 74); sens dubte, des dels orígens de les corporacions europees fins a la seva abolició, la relació entre gremis i institucions públiques fou molt íntima, i condicionà amb força la seva evolució (Figueras 2024a, 70-84). Aquest encaix podia ser essencial a l'hora de condicionar les pràctiques deliberatives gremials. El cas català no fou aliè de la deriva general dels gremis europeus: els primers gremis foren creats per privilegi reial des del segle XIII. La seva proliferació posterior anà lligada amb aquest poder: no en va, la crisi de la hisenda reial del regnat del Cerimoniós resultà en un augment exponencial de la concessió de privilegis fundacionals (Riera, 60-63).³

En paral·lel, el municipi es consolidà com un altre poder essencial per als gremis catalans, sobretot a Barcelona. Diversos privilegis de 1319, 1337, 1499, 1506, 1509 i 1564 dotaren la ciutat de potestat sobre els seus gremis, fins i tot per damunt de privilegis reials (Ferro, 167). El 1337 es concedí a la ciutat la creació d'ordinacions i el nomenament de cònsols d'oficis encara no agremiats per privilegi reial (Riera, 63-64). Amb encara més pes, el privilegi de 1506 permeté a Barcelona la intervenció sobre totes les ordinacions gremials, encara que fossin d'origen reial (Dantí, 85-86). A la llarga, Barcelona, com a ciutat amb un govern que possibilità la representació menestral emprant el marc corporatiu,⁴ acabà exercint un poder important sobre els seus gremis: des de l'organització dels gremis per al cerimonial urbà (Chamorro, 194-206) fins a la seva articulació per a la defensa de la ciutat (Jurado 2023), el Consell de Cent exercí un rol vital.

L'augment del poder municipal barceloní, tanmateix, no equivalgué a un afebliment directe del recurs al poder reial. Durant tot el període modern, diverses corporacions cercaren privilegis d'aquest origen, obtenint-los directament del monarca o a través del

³ Molts d'aquests privilegis foren recopilats i transcrits a l'obra de Manuel de Bofarull i Sartorio i Francesc de Bofarull i Sans (1876 i 1910).

⁴ Pel que fa a aquesta representació, als gremis que l'assoliren i a la conflictivitat que generà, vegeu Dantí (89-98).

virrei (Molas 1970, 133). Certament, Barcelona intentà limitar la intervenció reial i mantenir els gremis sota la seva jurisdicció: pel privilegi concedit a la ciutat per Carles V el 1537, les causes entre confraries o confreres d'un mateix ofici havien de passar per la jurisdicció municipal; només per decisió del municipi podia evocar-se la causa a la Reial Audiència i, per tant, al poder reial (Xammar 1639, I, X, 69).

Però a la pràctica el Consell de Cent no pogué impedir el recurs a l'Audiència (Corteguera, 197-201; Dantí, 95-96) o a altres representants de la jurisdicció reial. L'aprovació i la vigència d'ordinacions fou un dels àmbits amb més barreja de competències entre ambdós poders. Per exemple, les ordinacions conjuntes dels gremis de paraires i de teixidors del 1557 eren aprovades pel municipi, però també “de part dels honorables regent la vagaria y balle de Barcelona, çò és, de quiscun d'ells tant com toca a llur jurisdicció que com los honorables consellers y consell ordinari de dita ciutat”.⁵ El batlle i el veguer també intervenien en l'aprovació d'ordinacions, i especialment el darrer podia fer de contrapès al Consell de Cent i provocar conflictes competencials. Per exemple, en un conflicte de 1512 sobre la insaculació d'alguns membres del gremi de paraires a les bosses del municipi, diversos representants de la confraria s'havien adreçat al veguer. A la pràctica es recorria a una jurisdicció aliena a la municipal, fet que indignava el Consell de Cent, el qual considerava pròpies, en virtut dels seus privilegis, aquesta mena de qüestions gremials.⁶

La dualitat de poders rere els gremis barcelonins podria extrapolar-se, certament, a d'altres indrets del Principat. Tanmateix, a vista de la informació disponible, cal situar alguns límits. El poder reial també estigué al darrere de l'origen de moltes corporacions del país: per exemple, en el recull de privilegis gremials editat per Manuel i Francesc de Bofarull consten privilegis reials dels ferrers de Vilafranca del Penedès, dels sastres de Girona o dels patrons i mariners de Cotlliure (1876, 142 i 283-292). En cada comunitat on la jurisdicció reial fos present, és previsible que aquesta també s'expressés en l'entramat de poders al qual cada corporació quedava vinculada.

Però al llarg del temps, el poder municipal acabà entrant en un diàleg similar al del cap i casal. Segons Ferro, “les ciutats i viles principals solien exercir facultats més o menys extenses de regulació dels col·legis i confraries professionals” (167). Possiblement la realitat pràctica de molts gremis més enllà de Barcelona passà, també, pel poder municipal; emperò, quin marc teòric justificà una pràctica anàloga a la del Consell de Cent? La institució i els privilegis de carreratge es perfilen, aquí, com una variable plausible darrere d'aquest escenari.⁷ Manquen estudis, però alguns indicis així ho palesen. El 1384 Terrassa, vila de jurisdicció reial, adquirí el privilegi de “regir i administrar los fets de la dita Universitat [...] en la manera e forma que consellers de Barcelona” (Cardellach, Puig, Ruiz, Soler, 137) i, a la llarga, administrà municipalment els seus gremis (Figueras 2024b, 68). Els gremis de la veïna Sabadell es vincularen al propi municipi en circumstàncies similars (Benaül i Torra 2009, 28-72). D'igual manera acabaren sent regits els gremis d'Igualada, altra vila amb privilegis de carreratge (Torràs Elias, 157).

El carreratge, doncs, permeté estendre l'administració municipal dels gremis a d'altres viles fora de Barcelona. Com a resultat, una situació de dualitat entre els poders municipal i reial en l'encaix institucional dels gremis pogué existir en aquestes localitats. No obstant, cal dubtar de tota generalització: s'han assenyalat diverses viles de jurisdicció reial amb circumstàncies similars, però d'altres escenaris pogueren existir, a la pràctica, fins i tot en cas de disposar de privilegis de carreratge. Administrar

⁵ AHCB, 03/1B.IV, Registre d'ordinacions, Vol. 17 (1549-1559), f. 72r.

⁶ AHCB, 04/1B.VI, Lletres closes, 1B.VI-041, f. 42v.

⁷ Al respecte del carreratge, vegeu Ferrer (1999) i Sabaté (2000).

municipalment els gremis com Barcelona en teoria podia no equivaldre, exactament, al mateix exercici de poder del Consell de Cent. Segons Xammar, en virtut de la constitució *De evocations de causas*, els gremis catalans només havien de notificar el propi municipi abans de portar una causa a la Reial Audiència; cas ben diferent de Barcelona, on en teoria era obligatori passar per la jurisdicció municipal sobre afers gremials i, només amb el permís de la ciutat, recórrer a l'Audiència (Xammar 1639, I, X, 68-69).

En un mateix sentit, també podien existir diferències en l'exercici de l'autoritat municipal sobre cada gremi d'una localitat amb privilegis de carreratge. Així es palesa a Terrassa. Mentre el 1583 els paraires actuaven sota el doble paraigua del municipi i del poder reial, representat pel batlle, la confraria de teixidors només recorregué a l'autoritat municipal a partir del 1599; amb anterioritat, només el batlle n'aprojava les ordinacions.⁸ La posada en pràctica dels privilegis de carreratge pogué variar segons les circumstàncies: altrament, tenir privilegis de carreratge no equivalgué, necessàriament, a l'omnipotència municipal sobre els afers gremials d'aquestes localitats.

No obstant, per a copsar plenament l'escenari gremial fora de Barcelona cal anar més enllà del model de la capital i del carreratge. El poder municipal sobre els gremis també fou exercit per localitats alienes a Barcelona o als dits privilegis. Així s'observa a Tarragona, tot i compartir la senyoria reial amb l'arquebisbat, el 1524: d'entre la poca bibliografia disponible, consta que els cònsols de la ciutat aprovaren uns nous capítols d'examinacions de la confraria de sabaters (Tomàs, 112). També el municipi de Girona administrava els seus gremis i aprovava ordinacions com les dels argenters de la ciutat (Montroig, 57). El model barceloní potser fou important en l'entramat de poders de les localitats amb privilegis de carreratge, però d'altres localitats vincularen els seus gremis al poder municipal d'acord amb dinàmiques diferents que no podem esclarir, possiblement pròpies o en vinculació amb el fet de pertànyer, ni que fos parcialment i de manera similar a les viles vinculades al carreratge, a la jurisdicció reial.

De manera similar, altres factors matisen el valor de generalitzar el cas barceloní i el paper del carreratge: més enllà de la dualitat del poder reial i del municipal, altres actors s'afegiren a l'entramat de poders condicionant dels gremis catalans, notablement l'eclesiàstic i el senyorial –incloent, en aquest darrer, també les senyories de titularitat eclesiàstica. En una societat profundament religiosa, la importància del primer en el món gremial quedava palesa en una de les orientacions bàsiques de cada corporació: el vessant religiós que, en tant que confraria, era indissociable de les funcions laborals i associatives; de fet, fins al segle XVIII, “confraria” fou la designació més habitual de les corporacions catalanes.⁹

Cada gremi tenia seu en una capella o altar local, al voltant del qual s'articulava la seva vida religiosa. Aquest fet comportava una evident relació amb els poders eclesiàstics, fossin locals -de la pròpia parròquia- o de més abast, com els bisbats. Segons Xammar, l'assistència a les reunions gremials per part d'un representant del poder públic, sovint el batlle, podia ser substituïda per un vicari (1639: I, X, 81), fet que evidència una de les expressions del poder eclesiàstic sobre cada gremi. A Terrassa les ordinacions gremials eren habitualment validades pel vicari perpetu del Sant Esperit, que sovint entrava en conflicte amb el municipi per la seva pretensió de controlar les confraries (Figueras 2024b, 66). D'igual manera, les autoritats episcopals actuaven sobre els gremis d'un bisbat en tant que confraries sota la seva jurisdicció: les visites

⁸ AHT, Universitat, Gremis i confraries, *Llibre de consells de la confraria de Sant Miquel dels teixidors (1580-1600)*, 10/23, 4.3, ff. 47v-48r.

⁹ Pel que fa la terminologia emprada per a designar els gremis catalans durant el període modern, vegeu Molas (1970, 50-55)

pastorals deixaven constància de la vinculació de cada confraria amb una capella;¹⁰ la mitra episcopal aprovava canvis d'advocacions, com les dels sabaters de Tarragona el 1588 (Tomàs, 110) o la dels paraires terrassencs el 1607 (Coma, 237-238), i fins i tot participar en la creació de gremis, com el de teixidors de lli de Mataró el 1576 (Martí, 55-56).

En darrer lloc, en una societat d'arrel feudal amb l'existència de gran quantitat de jurisdiccions senyorials, podria traçar-se aquest poder al rerefons d'alguns gremis. Es tracta d'una qüestió que no ha estat adreçada i que caldria estudiar amb profunditat. Tanmateix, alguns treballs d'història local testimonien l'existència d'aquest poder en relació amb els gremis d'algunes localitats, tot i que amb diferent grau de control segons les circumstàncies. Per una banda, trobem casos en què la jurisdicció senyorial es fa compatible amb l'administració municipal: casos com els de Valls o Tarragona, en els quals l'arquebisbe constituïa la senyoria al darrere d'actes com l'aprovació d'ordinacions, però aquesta era portada a terme, a la pràctica, pel municipi (Tomàs, 112-113; Fabra, 4).

Per altra banda, en algunes localitats el poder senyorial es feia més evident. En la fundació del gremi de paraires i teixidors de Sant Feliu de Torelló (1688), es donà gran importància al paper de la marquesa d'Aitona, com a senyora, per a confirmar la confraria i aprovar-ne les ordinacions; al respecte de les reunions de la corporació, es féu obligatòria l'assistència del batlle senyorial i d'un procurador de la marquesa (Madurell, 310-315). A Ripoll s'observaven mecanismes de control senyorial encara més acusats: per a la coordinació dels diversos oficis de la fàbrica d'armes ripollesa, font de beneficis però també de conflictes, el monestir de Ripoll prengué un important rol. La senyoria monàstica s'encarregà de l'aprovació de les ordinacions del principal gremi del sector, sota l'advocació de Sant Eloi (1583), però també del control de les reunions gremials; així, la confraria, tot i tenir seu a l'església de Sant Eudald, era obligada a reunir-se en dependències del monestir sota la supervisió d'un procurador de l'abadia (Macarella, 165-167).

Així doncs, tot sembla indicar que l'entramat de poders al qual es vincularen els gremis catalans moderns seguí les directrius tractades, si bé, fruit de la manca d'estudis, queda molt de camí obert. I aquest marc fou de gran importància per a condicionar el govern intern i les pràctiques deliberatives gremials, com tractarem seguidament. Aquesta pluralitat de poders hauria d'haver finit amb la imposició dels decrets de Nova Planta i la supressió de la jurisdicció municipal sobre els gremis: una aparent centralització de competències en la Reial Audiència hauria substituït l'escenari anterior (Mercader 1968, 105-110; Molas 1970, 142). Tanmateix, a la pràctica, sembla que s'esdevingueren més continuïtats del que s'ha defensat, especialment pel que fa a l'exercici del poder municipal sobre els gremis (Figueras 2024b, 35-41 i 169-177); l'estudi de l'evolució de la resta de poders després de la Nova Planta, doncs, queda també obert a futures aproximacions.

L'organització institucional de la deliberació gremial: el joc de poders en el govern intern corporatiu

La varietat de poders que hem intentat definir es pot veure en el dia a dia de les pràctiques deliberatives gremials. El seu exercici no fou aliè a les dependències institucionals esmentades o a jocs de poder interns, en tant que sovint en condicionaren l'esdevenir i el resultat. Per tal de copsar-ho, plantejarem una síntesi general dels mecanismes deliberatius gremials existents i dels aspectes que en marcaren la posada en

¹⁰ Al respecte, vegeu els exemples de Mataró (Soler 1997, 43), Terrassa (Figueras 2024b, 66), El Pont d'Armentera i Bràfim (Fuentes 2003, 63-65).

joc. En aquest sentit, analitzarem els diversos tipus de consells existents, el paper de l'assistència de representants institucionals per al control de cada reunió, el rol de l'espai de reunió i la freqüència de la convocatòria dels consells. Els mecanismes electius gremials, part essencial d'aquest entramat, seran tractats per separat posteriorment.

La convocatòria de consells fou la forma més habitual de reunió dels gremis catalans i, per tant, un dels seus principals mecanismes deliberatius. La majoria emprà un sistema de consells emmirallat en l'organització municipal. Existiren dos tipus de consells gremials: un consell general, que integrava tots els membres de cada gremi, i un consell executiu o restringit, que agrupava el conjunt de càrrecs i d'altres membres escollits d'acord a diversos criteris (Bonnassie, 40-42; Molas 2019, 116). La varietat de noms que rebien era tanta com la diversitat de funcions que exercien en cada gremi. Així, a Terrassa o Moià el darrer era anomenat consell ordinari (Figueras 2024b, 60-61; Tarter, 53), mentre que a Valls rebia el nom de consell especial (Fabra, 7). A Barcelona, la gran quantitat de gremis existents tenia el seu equivalent en una major diversitat terminològica dels consells executius, sovint relacionada, de manera anàloga a les institucions municipals, amb el nombre de membres presents. Si bé l'executiu era genèricament anomenat prohomenia, entre els paraires, els perxers i els velluters rebia el nom de dotzena; entre els blanquers, el de tretzena; i entre els sabaters, el de setzena (Molas 2019, 123-124).

El criteri bàsic per a accedir al sistema de consells era ser membre del gremi, i això, en la majoria de casos, comportava haver passat l'examen de mestria; en els orígens de les confraries d'ofici barcelonines existiren altres criteris de tipologia moral, però ser mestre fou el factor clau per a possibilitar la participació en els consells.¹¹ El paper de la mestria remet al joc de poders ja tractat: si per a accedir-hi calia superar un examen supervisat per les altes jerarquies del gremi, els criteris de l'examen i de les potestats de la mestria procedien, efectivament, d'unes ordinacions aprovades pels poders públics. Segons el gremi, la possibilitat d'exercir l'ofici quedava supeditada a ser membre de la corporació o a d'altres variables, sovint definides a les ordinacions (Bonnassie, 37-39). Així, pel gremi de teixidors de Terrassa calia senyal de mestre per a "parar teler", com també obligaven els paraires de la mateixa vila a tot menestral que volgués "apparellar [...] draps".¹² De manera indirecta, el control de l'accés a la mestria equivalia al control de l'accés a les pràctiques deliberatives gremials en el seu nivell més bàsic, i els criteris aplicats procedien d'una aprovació fruit dels consells corporatius, però també dels poders públics.

Tanmateix, cada gremi constituïa el seu propi món, amb unes dinàmiques singulars que podien alterar aquests aspectes. El consell executiu era compost per una minoria elegida mitjançant mètodes diversos, però els criteris condicionants de la composició del general també podien variar. La mestria era la condició més generalitzada, i comportava haver passat tant l'aprenentatge per a esdevenir oficial o fadrí i, posteriorment, un examen per tal d'arribar a mestre; els fadrins quedaven formalment exclosos del gremi, i a voltes s'organitzaven en confraries pròpies.¹³ Però existiren gremis en els quals els fadrins pogueren participar, tot i constants conflictes i segregacions respecte dels mestres (Molas 2017, 132). Alguns casos presenten

¹¹ Vegeu una aproximació a la qüestió de l'entrada als gremis barcelonins en la baixa edat mitjana a Bonnassie (1975: 34-37)

¹² AHT, Universitat, Gremis i confraries, *Llibre de consells de l'ofici de paraires (1577-1604)*, 10/1, 1.2, ff. 3 i 6r.

¹³ Al respecte del fenomen de les confraries de fadrins a Barcelona, existents per a diferents oficis, vegeu Molas (2017, 132-133)

circumstàncies excepcionals que, en cas d'aprofundir l'estudi fora de Barcelona, podrien trobar paral·lels: el gremi de teixidors de Terrassa, que fins a 1599 integrà tant mestres com fadrins, i repartí equitativament els càrrecs entre ambdós col·lectius.¹⁴

L'escenari de control indirecte dels poders públics podia expressar-se de forma encara més explícita: mitjançant l'assistència d'un representant a les reunions gremials. A la Barcelona baixmedieval les corporacions solien reunir-se amb autorització del veguer o d'alguna altra autoritat, però a la llarga guanyaren independència: segons Bonnassie, a finals del segle XV la majoria de corporacions barcelonines s'enorgullien de reunir-se autònomament, sense cap representant dels poders públics (Bonnassie, 40-41). La Nova Planta modificà aquesta situació i féu obligatòria l'assistència del batlle, del corregidor o d'un representant de la Reial Audiència als consells, fet que portà Joan Mercader (105) a afirmar que, amb anterioritat, els gremis de fora de Barcelona també es reunien independentment (1968, 105).

Tanmateix, segons Xammar, totes les reunions dels consells gremials havien de comptar amb la presència d'un batlle, d'un vicari o d'un representant superior (1639: I, X, 81). En el conjunt del país, la independència dels gremis barcelonins era una excepció: a Terrassa i a Camprodon fou habitual l'assistència del batlle als consells (Figueras 2024b, 67; Freixa, 76), com també s'esdevingué a Ripoll amb un procurador de l'abadia (Macarella, 166). L'assistència a les reunions d'un representant fou l'expressió dels poders més influents al darrere d'un gremi, però no equivalgué al control total dels afers gremials. Qüestions com la identitat del representant podien condicionar l'abast real del control, i equivaldre a un marge molt superior d'autonomia del consell. En una vila amb gran presència de la parairia com Terrassa, sovint el batlle també era membre del gremi de paraires local; a la pràctica, el seu paper de control quedava limitat per ser part del consell (Figueras 2024b, 68).

En paral·lel, altres factors com l'espai de reunió podien fer encara més complexa aquesta realitat. D'acord amb la seva independència de reunió, moltes corporacions barcelonines es reunien en una casa gremial pròpia.¹⁵ Certament, no es tractava d'una exclusiva del cap i casal: també tenien casa gremial els paraires de Moià, Sant Feliu de Pallerols o Sant Hipòlit de Voltregà (Tarter, 53; Solà 2017, 152; Serrallonga 2000, 168). Però no disposar de lloc propi de reunió obligava a reunir-se en espais supeditats a d'altres poders: el ja citat cas dels consells gremials de Ripoll celebrats en les dependències del monestir n'és testimoni (Macarella, 166), però la pluralitat de poders podia expressar-se de manera més variada. Els teixidors terrassencs podien reunir-se “en la scrivania publica”, però també “en la sala maior” del castell-palau de la vila, seu de la Batllia, o “dins les cases de la vila”, lloc de reunió del consell municipal.¹⁶ Els paraires de la mateixa vila tampoc no disposaven de casa gremial, i també es reunien en dependències del municipi, de la Batllia, o fins de l'església parroquial.¹⁷ La pluralitat de poders al darrere de l'organització gremial, en casos com aquests, podia condicionar les pràctiques deliberatives gremials amb un aspecte com l'espai.

¹⁴ AHT, Universitat, Gremis i confraries, *Llibre de consells de la confraria de Sant Miquel dels teixidors (1580-1600)*, 10/23, 4.3, ff. 3r-48r. Al voltant de la singular estructura interna d'aquest gremi, vegeu Coma (241-243) i Figueras (2024b, 62-65).

¹⁵ Al respecte de les cases gremials barcelonines, vegeu Tintó (2003).

¹⁶ AHT, Universitat, Gremis i confraries, *Llibre de consells de la confraria de Sant Miquel dels teixidors (1580-1600)*, 10/23, 4.3, ff. 2r, 3r i 8v.

¹⁷ AHT, Universitat, Gremis i confraries, *Llibre de consells de l'ofici de paraires (1577-1604)*, 10/1, 1.2, f. 13r.

En darrer lloc, la freqüència en la convocatòria de consells també parla de la incidència dels jocs de poder en l'exercici de la deliberació gremial, especialment en termes interns: com més consells generals, més poder de decisió per part de la majoria; com més consells executius, més importància pràctica de la jerarquia de càrrecs electes; com menys assemblees reunides, més força de mecanismes deliberatius informals, en mans dels seus líders. No comptem amb cap estudi que hagi tractat aquesta qüestió, i només algunes pinzellades de Bonnassie o Molas han adreçat la situació a Barcelona. Pel primer, les confraries d'ofici baixmedievals solien reunir-se almenys en una ocasió anualment, i la importància de cada tipus de consell variava entre gremis (Bonnassie, 41). El segon remarcà el paper dels prohoms / cònsols de cada corporació en convocar les reunions i, en conseqüència, condicionar-ne el seu tipus i freqüència (Molas 2017, 123-124).

Per tal de valorar la importància de l'estudi de la freqüència de consells, els següents exemples permeten contrastar com podia afectar la vida deliberativa de dos gremis diferents en períodes curts de temps. En primer lloc, prenem un gremi barceloní de dimensions considerables, els sabaters, en un període amb documentació ben conservada i continuïtat entre les actes de consells conservades:¹⁸ tot i els límits evidents en la seva fiabilitat –podrien haver-se celebrat més consells dels anotats–, les dades extretes són prou representatives de la freqüència real de reunió. S'ha comptabilitzat el nombre de consells generals i executius –pels sabaters, setzenes– al llarg del període 1613-1623:

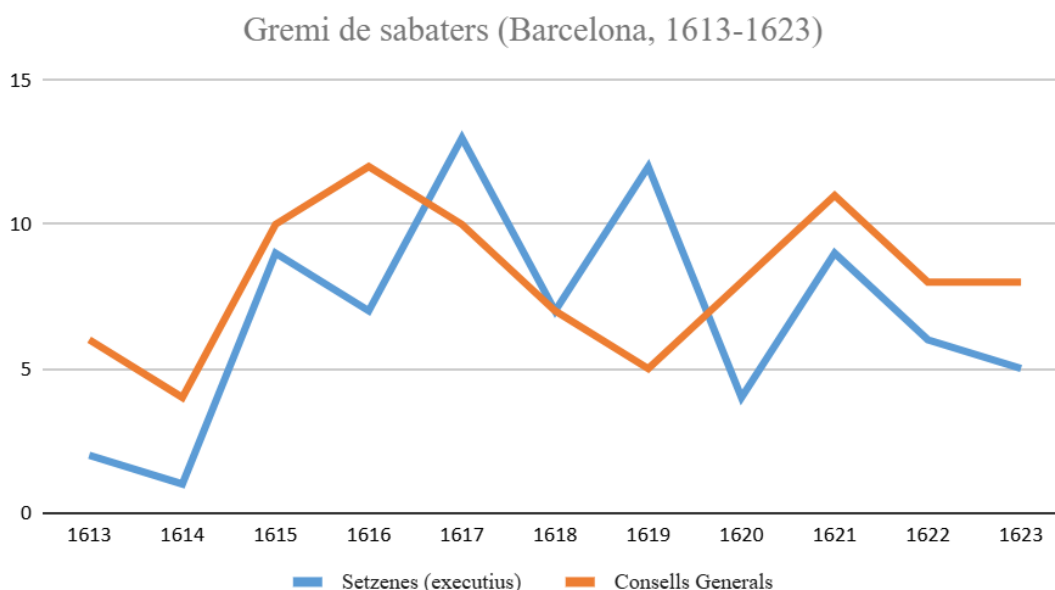

Figura 1. Freqüència de convocatòria de consells del gremi de sabaters de Barcelona (1613-1623)

Ens trobem davant d'un elevat nombre de consells generals, el tipus més freqüent entre els sabaters: no en va, era a voltes referit, simplement, com "el consell". En el període estudiat, fou convocat entre 4 (1614) i 12 (1617) vegades per any, una periodicitat que oscil·la entre un consell general cada trimestre i cada mes. El nombre de consells executius, les setzenes, també fou considerable, però menor respecte dels generals: es reuniren entre 1 (1614) i 13 (1617) ocasions anualment. Només el 1617 i el

¹⁸ La informació tractada procedeix d'AHCB, 3-507/5D126, Confraria de Sant Marc dels Sabaters, 5D126-2B.1/92, *Llibre de consells de la Confraria de Sabaters (1613-1624)*.

1619 es reuniren més setzenes que consells generals, i sols el 1618 es convocaren el mateix nombre d'ocasions. Entre els sabaters no només destacava una freqüència elevada de reunions, sinó també de consells generals, en els quals podien assistir tots els mestres. La importància dels consells generals es manifestava, també, en el seu rol deliberatiu: gran part de les decisions preses passaven per la seva convocatòria, així com l'elecció dels càrrecs del gremi. En conseqüència, les seves pràctiques deliberatives estaven subjectes a jocs de poder situats més a l'abast del conjunt de membres, per molt que prevalgués la iniciativa dels prohoms.

En contrast, en segon lloc analitzem una corporació ben diferenciada: el gremi de paraires de Terrassa, en una cronologia anterior, però gairebé simultània (1587-1597). Tornem a topar amb el problema de la fiabilitat de les fonts, afer més problemàtic en el cas terrassenc. El llibre de consells emprat¹⁹ presenta continuïtat en l'anotació de les actes, però alterna la seva presència amb escrits d'altra mena, en especial comptes gremials. Pot pressuposar-se l'existència d'actes de consell no conservades corresponents a la mateixa cronologia, fet que matisa la fiabilitat de les dades disponibles. No obstant, a manera d'extracte, creiem que la mostra utilitzada pot ser prou representativa:

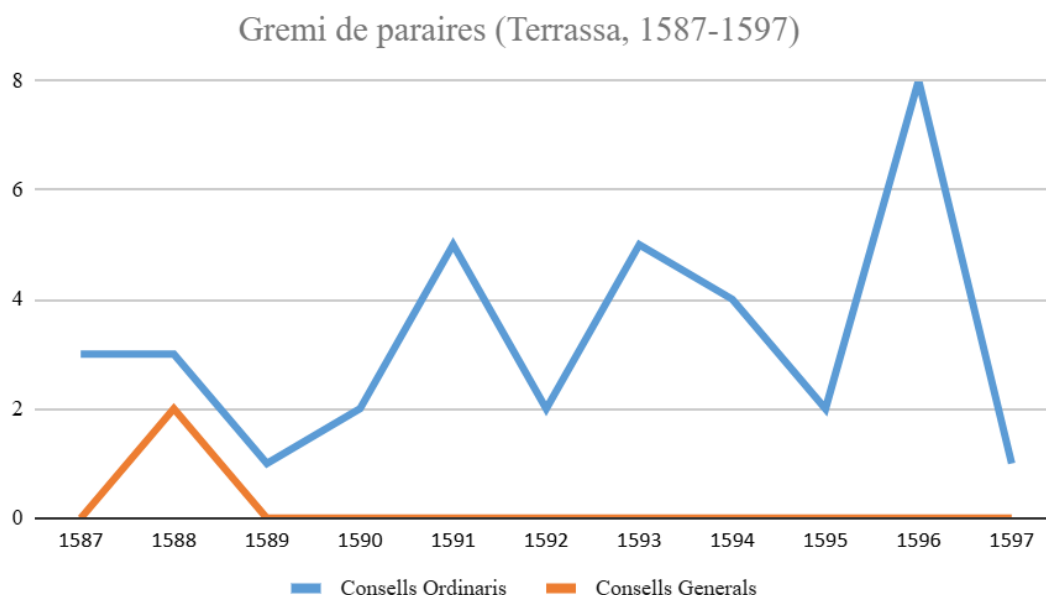

Figura 2. Freqüència de convocatòria de consells del gremi de paraires de Terrassa (1587-1597)

Aquí, les conclusions s'observen a simple vista: en aquest gremi, la gran majoria de consells celebrats foren ordinaris; només se celebraren 2 consells generals en tot el període, ambdós el 1588. La freqüència de convocatòria dels ordinaris tampoc no fou alta, sobretot en comparació amb els sabaters. El nombre de reunions de l'executiu oscil·là entre 1 (1589) i 8 (1596), si bé aquest nombre fou una anomalia: a la pràctica, la mitjana de consells de la resta d'anys es troba entre 1 (1589) i 5 (1591 i 1593). Això marca una freqüència que va del consell anual a la convocatòria poc més que trimestral. És una constatació que contrasta amb els sabaters de Barcelona i perfila un exercici de la deliberació limitat a un menor nombre de membres: els homes de consell i la jerarquia gremial, a la pràctica amb el domini sobre el conjunt de la corporació. Aquesta

¹⁹ AHT, Universitat, Gremis i confraries, *Llibre de consells de l'ofici de paraires (1577-1604)*, 10/1, 1.2.

freqüència concorda amb el caràcter oligàrquic del gremi de paraires terrassenc, assenyalada pel que fa a altres aspectes (Figueras 2024b, 60-62).

Ambdós casos dibuixen pràctiques deliberatives molt diferents a partir de la freqüència de reunió: des d'una organització més plural i participativa a un sistema de consells més tancat i menys freqüent. Aquest contrast permet constatar una gran variabilitat en la freqüència de reunió que remet a dinàmiques i pràctiques de poder pròpies de cada gremi. I en relació amb aquestes circumstàncies, una última qüestió fou de gran importància: la jerarquia de càrrecs gremials i els sistemes emprats per a la seva elecció.

Els sistemes electius gremials, espai de poder

L'organització de la deliberació gremial es trobava condicionada no únicament per factors externs com els poders públics, sinó també per aspectes interns de gran rellevància. Els càrrecs amb la tasca de presidir el gremi i portar-ne a terme les seves tasques constituïen, a la pràctica, els responsables de l'aplicació de la legalitat gremial validada pels poders públics. A la vegada, la seva elecció era portada a terme mitjançant mecanismes que, en si mateixos, eren pràctiques deliberatives de gran influència en l'entramat de poders darrere de cada corporació. Però, com veurem, tant la composició dels càrrecs de cada gremi com els sistemes emprats per a la seva elecció variaren d'acord amb diversos criteris i evolucionaren al llarg del temps.

La majoria de gremis catalans elegien anualment els seus càrrecs i els membres del seu consell executiu. Cada corporació comptava amb la seva pròpia jerarquia de càrrecs, però existien trets comuns tot i una terminologia diferenciada. Un o més individus solien presidir el gremi i encarregar-se de la regulació de l'ofici segons les ordinacions. A Barcelona rebien el nom de prohoms en la majoria de gremis, mentre que en alguns col·legis eren anomenats cònsols (Molas 2019, 116-117). Fora de Barcelona, alguns gremis menestrals també eren presidits per cònsols, com els paraires de Terrassa, Sabadell i Igualada (Figueras 2024b, 60; Benaul i Torra, 312; Molas 1974, 144). Entre els paraires de Moià, els càrrecs eren anomenats sobreposats (Picanyol, 379). Entre els paraires de Vic, els sabaters de Tarragona o els blanquers i assaonadors de Valls eren coneguts com a síndics o procuradors (Ortiz, 104; Tomàs, 113; Fabra, 9). En el gremi de teixidors de lli de Mataró, la denominació més habitual fou la d'administradors (Martí, 56-57).

La varietat terminològica coincidia amb una diversitat de funcions del càrrec segons cada cas. Si a Mataró els administradors vetllaven per la regulació de l'ofici, entre els teixidors de Terrassa existien càrrecs del mateix nom vinculats amb el vessant religiós, deixant als cònsols les tasques dels primers (Figueras 2024b, 62); també existien uns administradors similars entre els paraires de Barcelona, supeditats als cònsols de l'ofici (Molas 2019, 117). En alguns gremis, els cònsols o prohoms eren responsables dels exàmens de mestria, com a Terrassa o en bona part dels gremis barcelonins (Figueras 2024b, 60; Molas 2019, 122-123), però no en d'altres: la figura dels examinadors era habitual. Així eren anomenats entre els pintors o els tintorers de Barcelona (Molas 2019, 122), els sabaters de Tarragona (Tomàs 1964, 113) o els teixidors de lli de Mataró (Martí, 63). Els mateixos càrrecs eren anomenats sobreposats entre els paraires de Vic – nom coincident amb els prohoms del mateix ofici a Moià (Ortiz 1969, 104).

Més enllà dels càrrecs governatius, la majoria de gremis comptaven amb posicions encarregades de les finances corporatives. El clavari era la figura més habitual amb aquestes tasques, i existia amb aquest nom en moltes corporacions. En alguns gremis barcelonins era complementat per un credencer i controlat per diversos oïdors de comptes, però els darrers també podien assumir aquesta funció complementària (Molas 2019, 121-122). No obstant, també en aquest cas podia variar la terminologia i les

funcions. Així, en el gremi de Sant Eloi de Camprodon existien únicament dos pabordes que exercien les tasques de clavari, i al final del seu mandat passaven comptes davant del consell (Freixa 2003, 77). Els teixidors de Terrassa no elegien un clavari, sinó diversos oïdors de comptes que n'assumien col·legiadament la funció (Figueras 2024b, 62).

A grans trets, aquestes tipologies foren les més habituals entre els gremis catalans. Totes les decisions fora del seu abast, però, havien de passar pel sistema de consells. Tant en aquest cas com per al dels càrrecs vistos, els mecanismes d'elecció foren un element clau per a condicionar el seu exercici del poder i, en conseqüència, les pràctiques deliberatives de cada gremi. D'entrada, existiren una sèrie de criteris per a accedir a l'elecció. L'edat i l'antiguitat en l'ofici foren requisits comuns, així com d'altres aspectes: entre els argenters de Barcelona, calia tenir botiga oberta per a ser apte pel consolat (Molas 2019, 119). Entre els teixidors de llana terrassencs, era indispensable ser català per a esdevenir consol. Però més enllà, alguns d'aquests criteris actuaren com a mecanismes de control, en especial en relació amb els sistemes electius emprats.

Manquen estudis arreu del país sobre els sistemes electius gremials més primitius, motiu pel qual roman com a referència l'estudi de Bonnassie sobre el cas barceloní. A la Barcelona dels segles XIV i XV existiren principalment dos sistemes d'elecció. Per una banda, entre alguns dels gremis més petits, el sistema obert fou el més habitual: els diversos càrrecs, d'acord amb certs criteris, eren elegits per votació entre els confreres, reunits en un consell general. Per altra banda, la cooptació dels nous càrrecs per part dels individus que els havien ocupat anteriorment fou habitual en alguns dels gremis més nombrosos. Ambdós, però, generaven problemes interns. El primer afavoria el favoritisme i la perpetuació en el poder de determinats col·lectius, mentre que el segon propiciava freqüents conflictes entre els confreres (Bonnassie, 44-45).

La necessitat de trobar algun sistema alternatiu es féu evident, i, de manera similar als municipis catalans, l'ús de la insaculació acabà imposant-se: el seu recurs a la sort com a mecanisme electiu oferia, aparentment, paràmetres d'elecció més justos. De manera més rudimentària, mitjançant la introducció de rodolins de cera en gerres amb els noms dels candidats o dels electors a designar els càrrecs, començà a practicar-se en alguns gremis barcelonins. El 1474 consta entre els forners, el 1481 entre els freners i el 1483 entre els paraires. En principi, l'èxit del nou sistema quedà confirmat per la seva generalització oficial: per privilegi, el 1499 Ferran II estengué l'ús de la insaculació sobre el conjunt d'institucions i confraries de la ciutat, després d'intervenir el Consell de Cent el 1497 (Bonnassie, 45-46).

Desconeixem el procés d'implantació de la insaculació sobre la resta de gremis catalans, però sembla que es generalitzà fora de Barcelona al llarg del període. Així ho constatem des de la segona meitat del segle XVI entre els paraires i teixidors de llana de Terrassa (Figueras 2024b, 60-64), entre els paraires de Vic (Ortiz, 104) o entre els teixidors de lli de Mataró (Martí, 58). Tot i els límits de la recerca actual, si la insaculació gremial fou formalment abolida per la Nova Planta (Mercader, 1955), tot fa pensar que la seva pràctica era prou estesa. I de la mateixa manera que el sistema s'estengué, també la seva abolició tingué límits pràctics. La Nova Planta substituï la insaculació per un sistema de designació per ternes per part del Real Acuerdo. Pere Molas constata l'aplicació del nou sistema a Barcelona (2019, 118), però més enllà hi hagué diferències. A Mataró l'Audiència intervenia sobre els gremis i aprovava les ordinacions dels teixidors de lli, però també en modificava la insaculació per tal que l'elecció es fes "por pluralidad de votos" (Martí, 63); és a dir, mitjançant una sistema obert. En contrast, a Terrassa l'Audiència no intervenia sobre els gremis de paraires i de

teixidors –a la pràctica, el municipi continuava administrant-los–, i el primer encara emprava la insaculació després de la Nova Planta (Figueras 2024b, 170).

L'evolució dels sistemes electius dels gremis catalans, doncs, tingué una forta relació amb la diversitat de poders al seu darrere. Però també els jocs de poder interns condicionaren l'aplicació de cada sistema, com ja s'observa en la Barcelona medieval. El fet és que la insaculació, tot i basar-se en la sort, també podia ser manipulada per a prioritzar uns o altres resultats. Bonnassie detallà com els teixidors de llana de Barcelona condicionaren la composició de les bosses emprades en l'extracció de càrrecs per a permetre una majoria d'electors dels noms insaculats part de l'anterior fornada de càrrecs: dels dotze noms insaculats, 4 es corresponien a antics cònsols i 4 a antics administradors –el gremi comptava amb els dos tipus de càrrecs– (Bonnassie, 46). Mecanismes de control més descarats existiren en d'altres gremis: a Terrassa, el gremi de paraires reservava la insaculació dels noms candidats al consolat a dos habilitadors designats pels cònsols; tenint en compte el benefici econòmic d'exercir de cònsol en aquest gremi, no sorprèn l'existència de sistemes d'aquesta mena (Figueras 2024b, 61).

Conclusions

Un estudi de la realitat institucional dels gremis catalans i del seu govern intern, doncs, hauria d'emmarcar-se en una concepció complexa de l'organització del treball que permeti copsar els diversos factors influents en el seu esdevenir. Tant la qüestió de les dependències institucionals dels gremis catalans com l'organització de la deliberació i dels mecanismes electius són susceptibles de ser problematitzats en múltiples direccions. Per a concloure, en destacarem tres.

Una problemàtica evident d'aquesta aproximació és l'excessiu pes bibliogràfic dels gremis barcelonins. La seva importància quantitativa no ha de ser representativa del conjunt de gremis catalans en els seus condicionants institucionals o els seus mecanismes deliberatius. La diversitat observada a partir d'estudis locals és representativa dels límits del centralisme barceloní. Tot i la importància del cap i casal, gran diversitat de factors marcaren els gremis d'arreu del país, sovint diferents de Barcelona. Posar l'accent sobre les diferències locals i les dinàmiques que en possibilitaren l'existència pot permetre anar més enllà de Barcelona en la construcció d'un relat comú sobre els gremis catalans.

De manera similar, aquesta variabilitat geogràfica té el seu equivalent temàtic i temporal. Manca un aprofundiment sobre la diversitat de factors vinculats a la deliberació gremial, superiors en nombre als que hem esbossat. A la vegada, no queda clara l'evolució de les diverses pràctiques deliberatives al llarg del temps: si bé algunes orientacions es poden extreure pel que fa als sistemes electius, hi ha un gran buit temporal respecte de la resta. També es topa amb buits pel que fa a l'expansió de les diverses pràctiques deliberatives gremials arreu del país al llarg del període modern. Sintetitzant, comptem amb una foto fixa del govern intern dels gremis barcelonins a la baixa edat mitjana i al segle XVIII, però els estudis locals disponibles fan entreveure una realitat del país molt més variada, pendent d'estudiar en la seva totalitat.

En darrer lloc, la relació del govern intern dels gremis catalans i la diversitat de poders que en regiren l'existència ofereix un relat més complex que la simple anàlisi, per separat, de les dues variables. La interrelació d'ambdues emprant una perspectiva d'anàlisi procedent de l'economia política pot permetre una comprensió plena del rol social i econòmic dels gremis catalans moderns. Més enllà de l'anàlisi del gremi des d'un posicionament unilateralment economicista, una anàlisi institucional facilita la posada en valor d'altres factors de gran importància, com la seva estreta relació amb altres marcs institucionals i el joc de poders que podia existir en el seu si. Un estudi multidimensional dels gremis catalans al període modern no pot menystenir, doncs, la

natura institucional i les pràctiques deliberatives gremials, íntimament associades i amb molt de camí obert per a l'estudi futur.

Obres citades

- Amelang, James. *La formación de una clase dirigente*: Barcelona, 1490-1714. Barcelona: Ariel, 1986.
- Benaul Berenguer, Josep Maria. *La indústria tèxtil llanera a Catalunya, 1750-1870: el procés d'industrialització al districte industrial de Sabadell-Terrassa*, tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1991.
- Benaul Berenguer, Josep Maria; Torra Fernández, Lúdia. "El gremi de paraires i la vila pagesa i artesana". A Josep Maria Benaul Berenguer dir. *El Gremi de fabricants de Sabadell, 1559-2009. Organització empresarial i ciutat industrial*. Sabadell: Gremi de fabricants, 2009. 28-72.
- Black, Anthony. *Guilds and Civil Society in European Political Thought, from the Twelfth Century to the Present*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984.
- Blunden, Andy. *The Origins of Collective Decision Making*. Leiden i Boston: Brill, 2016.
- Bonnassie, Pierre. *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975.
- Cardellach i Giménez, Teresa, Puig i Ustrell, Pere, Ruiz i Gómez, Vicenç, Soler i Jiménez, Joan eds. *Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa (1228-1652)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2006.
- Chamorro Esteban, Alfredo. *Cerimonial monárquico y rituales cívicos. Las visitas reales a Barcelona desde el siglo XV hasta el XVII*, tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2013.
- Coma i Ainsa, Joan. "La indústria tèxtil a l'època moderna". A Xavier Marcet i Gisbert coord. *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987. 229-256.
- Commons, John Roger. *Institutional Economics: Its Place in Political Economy*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1959. 2 vols.
- Corteguera, Luis R. *Per al bé comú. La política popular a Barcelona, 1580-1640*. Vic, Eumo Editorial, 2005.
- Dantí i Riu, Jaume. "Els gremis i el govern municipal: participació i representació corporativa al Consell de Cent." *Barcelona Quaderns d'Història* 24 (2017): 81-98.
- de Bofarull i Sartorio, Manuel, de Bofarull i Sans, Francisco. *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*. Barcelona, en la Imprenta del Archivo, 1876 i 1910. 2 vols.
- Epstein, Stephan R., Prak, Maarten. "Introduction: Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400-1800." A Stephan R. Epstein / Maarten Prak eds. *Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400-1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 1-25.
- Fabra i Salvat, Maria Ester. "Confraries i gremis de la ciutat de Valls." *Quaderns de Vilaniu*, 7 (1985): 3-18.
- Ferrer i Mallol, Maria Teresa. *L'associació de municipis a l'edat mitjana. El carreratge de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1999.
- Ferro, Víctor. *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins el Decret de Nova Planta*. Vic, Eumo editorial, 1987.
- Figueras i Gibert, Jan. "Gremis i protoindústria en la cruïlla del crepuscle gremial europeu: un estat de la qüestió (segles XVII-XIX)." *Recerques: història, economia, cultura*, 84 (2024a): 61-86.
- . *Poder i gremis més enllà de la Nova Planta. Paraires i teixidors a Terrassa, 1652-1751*, Treball de final de màster. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2024b.

- Fontanella, Joan Pere. *Sacri Regii Senatus Cathaloniae decisiones*. Barcelona: Pere Lacavalleria. 1639 i 1645. 2 vols.
- Freixa i Galceran, Montserrat. "La confraria de Sant Eloi i el gremi de paraires de Camprodon." *Quaderns de les Assemblees d'Estudis*, 2.9 (2003): 73-78.
- Fuentes i Gasó, Manuel Maria. "La confraria de Sant Miquel del Pont d'Armentera (1756-1875) i el gremi de Sant Miquel Arcàngel a Bràfim (1771-1823). Dos models d'organització menestral tèxtil a la riba del Gaià a finals de l'Antic Règim." *La Resclosa*, 7 (2003): 51-99.
- Hupfel, Simon. *L'Économie politique des soieries. Les manufactures de Lyon et de Londres, de leur origine à 1848*. París: Classiques Garnier, 2019.
- Juncosa Bonet, Eduard. "La participació política dels menestrals en el govern de la Barcelona medieval." *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017): 67-80.
- Jurado Riba, Víctor Joaquim. *Gremis en armes a la Barcelona moderna (1640-1714). El Consell de Cent, la Coronela i el gremi de revenedors en la defensa de la ciutat*. Barcelona: Publicacions Revenedors, 2023.
- Lucassen, Jan, De Moor, Tine, van Zanden, Jan Luiten. "The Return of the Guilds: Towards a Global History of the Guilds in Pre-industrial Times." *International Review of Social History*, 53 (2008): 5-18.
- Madurell i Marimon, Josep Maria. "Les ordinacions de la Confraria dels Paraires i Teixidors de llana, de Sant Feliu de Torelló (1688)." *Ausa*, 7.79 (1974): 310-315.
- Martí i Coll, Antoni. "Les confraries i el gremi dels teixidors de lli mataronins (1576-1835)." *Sessió d'Estudis Mataronins*, 5 (1988): 55-72.
- Macarella i Rovira, Jordi. "Clarobscur d'una indústria pirenaica: la fàbrica d'armes de Ripoll davant les fronteres modernes." *Trobades Culturals Pirinenques*, 9 (2013): 163-175.
- Mercader i Riba, Joan. "El fin de la insaculación fernandina en los municipios y gremios catalanes". A *Vida y obra de Fernando el Católico (V Congreso de Historia de la Corona de Aragón)*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1955. 25-47.
- . *Felip V i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1968.
- Molas i Ribalta, Pere. *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1970.
- . "La projecció social dels gremis." *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017): 127-139.
- . "El govern dels gremis de Barcelona al segle XVIII." *Revista de Dret Històric Català*, 18 (2019): 115-124.
- Montroig Cruset, Sara. *Confraria, gremi i col·legi d'argentera a la Girona d'època moderna*, Tesi doctoral. Girona: Universitat de Girona, 2023.
- Ogilvie, Sheilagh. *State Corporatism and Proto-Industry: The Wurttemberg Black Forest*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- . "Guilds, Efficiency and Social Capital: Evidence from German Proto-Industry." *The Economic History Review*, 57.2 (2004): 286-333.
- . "Rehabilitating the Guilds: A Reply." *The Economic History Review*, 61.1 (2008): 175-182.
- . "The Economics of Guilds." *Journal of Economic Perspectives*, 28.4 (2014): 169-192.
- . *The European Guilds: An Economic Analysis*. Princeton: Princeton University Press, 2018.

- . "Thinking carefully about inclusiveness: evidence from European guilds." *Journal of Institutional Economics*, 17.2 (2021): 185-200.
- Picanyol i Pla, Llogari. "Notes històriques sobre el Gremi de Paraires de Moià." *Ausa*, 4.44 (1961): 377-381.
- Prak, Maarten (2016), "Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries". A Maarten Prak/ Catherine Lis / Jan Lucassen / Hugo Soly eds. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power, Representation*. Nova York: Routledge, 2016. 74-106.
- Riera i Sans, Jaume. "L'evolució de les confraries medievals." *Barcelona Quaderns d'Història*, 24 (2017): 49-66.
- Sabaté i Curull, Flocel. "Igualada, carrer de Barcelona." *Revista d'Igualada*, 4 (2000): 7-30.
- Soler i Fonrodona, Rafael. "La capella de Sant Marc i Santa Llúcia a l'església de Santa Maria." *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 59 (1997): 43-46.
- Tarter Fonts, Ramon. "L'aprenentatge i les admissions en el gremi de paraires de Moià durant el decenni 1770-1779." *Modilianum*, 11 (1994): 25-58.
- Tintó i Sala, Margarida. (2003) "Les cases gremials de Barcelona i el seu entorn urbà". A Salvador Claramunt Rodríguez coord. *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003. 895-901. 3 vols.
- Tomàs i Àvila, Antoni. "Capítols sobre els exàmens dels mestres sabaters de Tarragona (1524)." *Butlletí Arqueològic (Reial Societat Arqueològica Tarraconense)*, 85-92 (1964): 109-114.
- Torras Elias, Jaume. "Fabricants sense fàbrica. Estudi d'una empresa llanera d'Igualada (1726-1765)." *Recerques: història, economia, cultura*, 19 (1987): 145-160.
- Xammar, Joan Pau. *De officio iudicis, et advocati, liber unus*, Barcelona: Jaume Romeu, 1639.
- . *Civilis doctrina de antiquitate, et religione, privilegiis et praehminentis inclytæ Civitatis Barcinonæ*. Barcelona: Gabriel Nogués, 1644.
- . *Rerum iudicatarum in sacro regio senatu Cathalonia*. Barcelona: Narcís Casas, 1657.